

לשוננו לעם

עורכים: שושנה בהט, דוד טלשיר, יוסף עופר

מתוך

כרך מד, תשנ"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

ספר חדש על כתובות מימי בית שני, המשנה והתלמוד

יוסף נָוֶה, על חרס וגומא – כתובות ארמיות ועבריות מימי בית שני, המשנה והתלמוד, הוצאת מאגנס, ירושלים תשנ"ב (212 עמודים בתוספת ביבליוגרפיה ומפתחות)

אם פריט עתיק כלשהו העולה בידו של ארכאולוג מעורר אצלנו התרגשות, נכון הדבר שבעתיים כשהפריט הוא כתובת. זו ממש דרישת שלום מן העבר, שלוחה על פני מרחק של דורות ב"קפיצת הזמן".

אבל חשיבותן של הכתובות חורגת הרבה מעבר לחוויה הרגשית. כתובת מוסרת מידע. נזכור שעד סוף המאה השמונה-עשרה לא כלל המושג "תולדות ימי קדם" אלא את יוון ורומי, ובמידת-מה את בני ישראל, כלומר: את האומות שתרבותן ותולדותיהן השתמרו בספרות הקלסית. גילוי כתובות של אומות אחרות ופיענוח לשונותיהן הם שהרחיבו את גבולות דברי ימי העולם העתיק.

תולדות עם ישראל זכו לתיעוד מפורט במקורותינו ובספרות הקרויה "חיצונית" (כתבי יוסף בן מתתיהו וכיו"ב); אף על פי כן יש בכתובות כדי להשלים פרטים היסטוריים לא מעטים, בעיקר בתחום חיי החברה.

את הבלשן מעניין במיוחד – מטבע הדברים – החומר הלשוני המשוקע בכתובות. מצב הלשון באלף השנים שלאחר חתימת המקרא מעניין ביותר; זו תקופת גיבושה של ספרות חז"ל לרבדיה, ומלבד החשיבות שיש לכתובות לתיאור לשון התקופה מתוך תצפית ישירה, יש להן חשיבות כמקור נאמן להערכת נוסחי המסירה של חיבורי חז"ל, שהגיעו אלינו בגלגולי העתקה.

נָוֶה מקדיש את הפרק הראשון בספרו להבהרת מושגים בכתבם ובלשונם של הטקסטים המובאים בגוף הספר: סוגי הכתב שרווחו בתקופה – הכתב ה"עברי" (הקדום), האשורי ("המרובע"), השומרוני; תחומי שימוש של כל סוג; בעיית התיארוך על פי סגנון הכתב; מעמד העברית והארמית. בתקופה הנדונה הוחלפה בהדרגה העברית החיה בארמית. מעמדה של העברית בתקופה הזאת אינו ניתן לתיאור כוללני, אלא הכול לפי הדור, המקום ותחום השימוש. דוק: בעמ' 24–25 המחבר מציג את העברית של סוף ימי הבית השני כלשון חיה לכל דבר (בצד הארמית), ואילו בעמ' 102

הוא מציג את הארמית בימי בר כוכבא כ"לשון הדיבור והלשון הרשמית" בה"א הידיעה. אי-עקיבות (מדומה) זו מבטאת בעייתיות אמתית.

שבעה פרקים – שהם גופו של הספר – יוחדו לסקירת מבחר כתובות, ממוינות לסוגים: כתובות מחיי יום-יום (ממוינות שוב מיון פנימי), תעודות משפטיות, איגרות בר כוכבא, כתובות בתי הכנסת, כתובות השָׁבָעָה, כתובות וקמיעות שומרונים, כתובות קבורה.

בחומר הזה אפשר לפגוש לשון קרובה ללשון כתב-היד הקדומים והמהמנים ביותר של חיבורי חז"ל. בלשון הכתובות יש שימוש בכתב מלא מאוד (מישאל = מישאל, אילול = אלול – עמ' 121), וכן תופעות אפייניות מתחום תורת ההגה והצורות, כגון חילופי עיצורי הגרון, שאִפּיינו – לפי עדות מקורותינו – את הגליליים (חזה אבידתה = הדא עבדתא [כלומר: העבודה הזאת] – עמ' 134), בניין נתפעל (שנתנדב – עמ' 130; אגב, עדות זו מחזקת את סברתו הזהירה של גדעון הנמן, שהצורה התנדב בכ"י פרמה [ובדפוסים] של המשנה מנחות יב, ג, "מותר לחשבה לשיבוש" [תורת הצורות של לשון המשנה, תל-אביב תש"ם, עמ' 210]), ועוד.

הספר עשיר באיורים מאירי עיניים. הכתובות הארמיות מתורגמות לעברית. במקומות רבים יש רמיזות למקורות הספרותיים שלנו (כגון בסוג ההשבעות, שהוא מעניין במיוחד) ולמקורות אחרים.

כאמור, אין זה אלא מבחר מתוך כלל הכתובות שנמצאו עד עכשו בארץ ישראל ובסביבותיה, אבל הוא מייצג את כלל הממצא ייצוג נאות. למרות השם שנבחר לספר, אין הוא מצטמצם לחרסים ולפפירוסים בלבד; כתובות בתי הכנסת נכתבו בעיקר על פסיפס, הקמיעות חרותים על לוחות מתכת, כתובות הקבורה חרותות על גבי גלוסקמאות או צבועות בדי על מכסי הכוכים.

הספר נחתם ב"אחרית דבר" המלמדת פרק בכללי המחקר: על החוקר לדקדק ביותר בקריאת הכתובת; עליו לציין בבירור את הספקות בקריאה ואת הצעות הקריאה של אותיות מסופקות; עליו לבסס את מסקנות מחקרו על הוודאי בלבד, ולהודות במגבלות שאינו יכול להתגבר עליהן, הן בפיענוח, הן בפירוש הטקסט, הן בקביעת התאריך של הכתובת והן בהערכת מידת החידוש שיש בתגלית. החוקר חייב להביא בחשבון את האפשרות שכתובת יכולה להיות מזויפת, ועליו לנהוג – במקרים מסוימים – במידת "כִּבְדָּהּ וְחֻשְׁדָּהּ".

למרות רמתו המדעית הגבוהה של הספר יש לציין בסיפוק רב שהוא כתוב בלשון שווה לכל נפש.